

Olena DEKHTYAREVA

Emotional and Expressive Ways of Dialect Phraseological Unit's Usage in Artistic texts.

The article considers the usage of dialect phraseological units in artistic texts as means of increasing text expressiveness. Scientists are much interested in studying phraseological fund taken from the artistic texts of the authors as bearers of dialectal speech at the end of XX – beginning of XXI centuries.

Basic emotional and expressive ways of dialect phraseological unit's usage in artistic texts are determined. Dialectal phraseological units proved to be means of intensification of expressiveness in description of characters, making the autor's language more lively and reflecting ethnic peculiarity.

Лілія Дідун

**Фразеологізми з семантикою інтенсивності
як об'єкт наукового дослідження**

Фразеологічна система української мови становить незмінний інтерес для вивчення багатьма науковцями. Під фразеологізмом ми розуміємо «нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів» [16: 770]. Фразеологічні одинці виступають своєрідними інформаційними конденсаторами у мові суспільно-історичного, культурного досвіду нації.

Теоретичні основи фразеології як окремої лінгвістичної дисципліни викладено в працях В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна, Л. Г. Скрипник, Ф. П. Медведєва, М. Г. Демського. Важливі напрацювання з теорії фразеології містять праці В. П. Жукова, В. М. Телії. Питання фразеології є об'єктом наукових студій українських мовознавців М. Ф. Алефіренка, Л. Г. Авксентьєва, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, Л. І. Коломієць, Н. М. Неровні, В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка, Л. А. Юрчук та ін.

У процесі вивчення фразеологічних одиниць одне з чільних місць займає семантичний аспект розгляду фразеології. «Фразеологізми мають єдине цілісне значення, яке відповідає єдиному поняттю» [4: 20]. Семантичну цілісність як одну з ознак фразеологізмів виділяли В. В. Виноградов, В. П. Жуков, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко та ін.

«Семантична монолітність», як зазначає В. Д. Ужченко, формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу, яке виступає з певної реальної ситуації як мотивуючий чинник. Внаслідок такого переосмислення компоненти фразеологізму втрачають свою предметну віднесеність і перестають розрізнятися як одиниці вільного вживання. В. П. Жуков пояснює семантичну цілісність як внутрішню смислову єдність, зумовлену деактуалізацією компонентів, або складових частин, фразеологічних одиниць. Науковець влучно зазначив, що «фразеологізм починається там, де закінчується семантична реалізація його компонентів» [7: 6]. Академік В. В. Виноградов із цього приводу наводив вдалу паралель, говорячи про фразеологізми як про «хімічні сполуки в мові».

За структурою фразеологізм – багатоконпонентна одиниця, якій притаманне цілісне за номінативною функцією найменування. «Фразеологічні одиниці становлять собою специфічний вид номінації, а саме – непряму, вторинну номінацію» [4: 16]. Однією з особливостей цих вторинних номінацій є можливість реалізації вербальних знаків експресивного характеру задля передачі широкого спектру людських емоцій.

Експресивність фразеологічних одиниць, зазначають науковці В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко, постає з їхнього призначення – передавати через почуття наше ставлення до фактів навколишньої дійсності. «Експресія – це особливий і невід’ємний компонент семантичної структури, який виявляє її здатність виражати поняття яскравіше, наочніше, передавати інтенсивність її змісту – найвищого ступеня ознаки, напруженості, підсилення дії, створювати її особливе сприйняття» [4: 15]. Отже, «атрибутом» експресивності фразеологічних одиниць виступає інтенсивність як характеристика вияву цієї ознаки.

Науковці розглядають інтенсивність як категорію, що дає можливість виявити міру вираження експресивності у фразеологізмах. Інтенсивність, або посилення, в кількісному плані передає «показник» експресивності. Для дослідження вияву інтенсивності ознаки будемо добирати фразеологізми у вузькому їх розумінні, а саме ті, які характеризуються відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю структури і виступають членом речення. Адже, як зазначає Л. Г. Скрипник, «являючи собою єдине значеннєве ціле, фразеологічні одиниці не є однаковими з погляду з’єднаності компонентів

і співвіднесеності семантики усього вислову з семантикою його окремих складників – компонентів» [9: 13].

Спробуємо простежити механізм формування семантики інтенсивності як компонента значення фразеологічних одиниць сучасної української мови, виявити спеціалізовані виразники інтенсивності в значеннях фразеологізмів. Аналіз ФО буде ґрунтуватися на цілісності їхніх значень. Адже «показником і носієм значення посилення слугує не який-небудь окремий компонент фразеологізму, а фразеологізм у повному обсязі» [7: 29].

Засобам інтенсифікації висловлення приділяють значну увагу В. Д. Ужченко, Л. В. Самойлович, В. М. Телія, М. В. Гамзюк, І. І. Убін, І. І. Туранський, М. З. Гурко, Л. В. Воробйова, І. І. Сущинський, С. О. Швачко, К. Р. Рсалдінова, О. І. Шейгал, Є. Г. Конопленко та ін. Але незважаючи на те, що багато науковців розглядають питання категорії інтенсивності, слід зазначити, що механізми створення та функціонування такої категорії розроблено в українській фразеології недостатньо.

Актуальність дослідження фразеологічних одиниць зі значенням інтенсивності зумовлена вищезокресленими чинниками та визначається незмінним інтересом лінгвістів до семантики фразеологізмів. Розв'язання подібних питань сприятиме більш глибокому усвідомленню процесу формування українськомовної картини світу. Наявність фразеологізмів із семантикою інтенсивності у мовленні – одна з характеристик рівня розвитку мовної особистості, її компетенції в плані добору лексичних одиниць з усього багатства української мови. «Використання засобів інтенсифікації слугує автохарактеристикою мовця» [12: 37]. А носії мови якнайкраще характеризують рівень розвитку, багатство її лексичного фонду.

Інтенсивність кваліфікується лінгвістами як категорія, що являє собою кількісно-якісне явище, в якому, на думку І. І. Туранського, кількісною стороною мовлення можемо вважати інтенсивність, а якісною – експресивність [12; 13].

М. З. Гурко зазначає, що зміст категорій якості та кількості, що беруть участь у творенні категорії інтенсивності, формувався протягом всієї історії розвитку науки. «Формування визначення категорії якості, так як і кількості, нараховує століття» [1: 8]. С. А. Швачко дослідження категорії кількості відносить до початків філософської науки.

Процес становлення в мові категорії інтенсивності «об'єктивується завдяки використанню основних логічних операцій, що відбуваються в мисленні (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація), та їх наслідків (судження, умовивід, дефініція)» [6: 6].

Більшість науковців одноставні в тому, що інтенсивність є вираженням посилення, вона є одним із видів кількісної характеристики ознаки. Інтенсивність трактується як ознака ознаки, кількісна характеристика експресивності, її міра. Найбільш чітко це сформульовано в узагальненні М. З. Гурко, яка наголошує, що категорія інтенсивності є «семантичною категорією та становить собою кількісну характеристику певної якості...» [6: 14]. Л. В. Воробйова розглядає проблему інтенсивності якісної ознаки та лінгвістичних засобів її вираження як одну з проблем загальнолінгвістичного плану. К. Т. Рсальдінов під поняттям кількості ознаки розуміє ступінь інтенсивності ознаки.

Оскільки інтенсивність виступає як збільшення рівня експресивності мовної одиниці, то можна говорити про її градацію як спробу своєрідного виміру. «І. І. Туранський та І. І. Убін уперше зробили спробу виміряти інтенсивність вияву ознаки за допомогою шкали» [6: 5]. Отже, можемо говорити про певну шкалу виміру інтенсивності, де відправною точкою за визначенням багатьох науковців виступає норма, певне нейтральне поняття щодо підсилення ознаки.

Так, В. В. Акуленко наголошує, що «висока інтенсивність якісної ознаки може розглядатися як перевищення певної еталонної кількості якісної ознаки» [2: 9]. Тобто інтенсивність ознаки, за тлумаченням науковця, виступає як кількісне відхилення від певного «еталону», але відхилення в таких рамках, яке не несе за собою зміни якості. М. З. Гурко зазначає, що «інтенсивність є градуйованою семантичною категорією та становить собою кількісну характеристику певної якості у вигляді шкали (відносно визначеної норми якості)...» [6: 14]. Є. І. Шейгал наголошує, що «під категорією інтенсивності в лінгвістиці розуміють таку мовну поняттєву категорію, яка слугує для відображення градацій в ступені прояву ознаки і виражається засобами різних мовних рівнів» [18: 4]. Адже «одна й та ж кількість може бути по-різному виражена не тільки в різних мовних системах, але також всередині окремо взятої системи» [17: 10].

На думку Є. І. Шейгал, інтенсивність є градуйована семантична ознака, що є характеристикою будь-якої якості у вигляді шкали, що має два полюси. Це, відповідно, «плюс» і «мінус», що дає можливість говорити про збільшення інтенсивності якості та ослаблення цієї ознаки.

Але потрібно говорити про суб'єктивність характеру даної шкали, «бо в її основі – сприйняття та оцінка індивіда (чи групи індивідів)» [13: 17]. В цьому разі слід наголосити на категорії оцінності, яка виступає однією з вагомих чинників у розумінні категорії інтенсивності загалом. М. З. Гурко наголошує, що «інтенсивність вияву ознаки у фразеологізмах пов'язана з оцінністю – позитивним чи негативним ставленням суб'єкта мовлення до предмета» [6: 11]. Тож йдеться про існування шкали саме в свідомості мовця та реципієнта.

Так, науковці В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк зазначають, що фразеологізми як знаки вторинного утворення виникають у зв'язку з необхідністю виразити ставлення мовця до предмета повідомлення. В. В. Акуленко зазначає, що переважна розробка в мові засобів вираження інтенсивності ознаки пояснюється притаманною людині схильністю до можливого перебільшення, спрямованого на те, щоб зробити висловлення більш переконливим для реципієнта. Використання в мовленні фразеологічних одиниць із семантикою інтенсивності І. І. Туранський пояснює прагненням мовців зробити висловлення більш переконливим для сприйняття, яскравіше охарактеризувати зміст сказаного, глибше, повніше передати спектр емоцій.

Значення посилення об'єднує фразеологізми в одну семантичну парадигму. «В складі такої парадигми фразеологізми (або слова) співвідносні одне з одним за ступенем семантичної близькості завдяки змістооб'єднувальній ознаці «дуже», «сильно», «у великій мірі» [7: 26]. Інтенсивність ознаки у фразеологізмах виявляється завдяки наявності таких слів, як «дуже», «сильно», «абсолютно», «зовсім». Іноді до тлумачення фразеологізму входить саме слово «інтенсивність», наприклад: *бити ключем* (виявлятися на всю силу; дуже енергійно, інтенсивно), *як з гармати* (дуже голосно), *як іржа залізо* (дуже сильно, весь час), *як бобер у сали* (дуже добре, можливо, безтурботно), *голий, босий і простоволосий* (дуже вбогий, бідний), *на весь голос* (дуже голосно, з усієї сили), *не іграшки* (нелегко, дуже складно, тяжко), *видимо і невидимо* (дуже багато), *гра з вогнем* (дуже небезпечні дії без урахування можливих наслідків; великий ризик), *через вулицю бондар* (дуже далекий або зовсім не родич), *ні аза* (зовсім нічого), *хоч око виколи* (зовсім нічого не видно), *на копійку* (зовсім мало, трохи), *без копійки* (не маючи зовсім грошей), *до кола* (абсолютно все, повністю), *аж іскри летять* (дуже енергійно, завзято, запально, докладаючи всіх зусиль).

С. А. Швачко зазначає, що «семантичне поле утворюється великою кількістю значень, які мають хоча б один спільний семантичний компонент, наприклад, величина, вага, зміщуваність, висота, глибина, довжина, інтенсивність...» [17: 10]. Отже, семантика інтенсивності також слугує об'єднувальним чинником для різних груп мовних одиниць. «Формуючи» групу фразеологізмів з семантикою інтенсивності, можна виділити компаративні фразеологізми. Їх науковці відносять до поширених засобів інтенсифікації висловлення і способів репрезентації категорії інтенсивності загалом.

«Особливо вагоме місце в семантичній структурі компаративних фразеологізмів займає емоційно – експресивний компонент» [3: 8]. В. Д. Ужченко наголошує, що компаративність є «домінантною ознакою створення експресивності», характеристикою якої виступає інтенсивність. І. І. Туранський,

І. І. Суцинський, К. Т. Рсалдінов компаративні фразеологізми відносять до посилювальних, адже «їх використовують достатньо інтенсивно для вираження високого ступеня ознаки» [8: 24].

Розглядаючи фразеологізми з семантикою інтенсивності, слід приділити увагу дослідженню адвербіальних фразеологізмів. Є. Г. Конопленко, розглядаючи адвербіальні фразеологічні одиниці за фразеосемантичними групами, виявила їх співвіднесення зі значенням різних поняттєвих рубрик. До однієї з таких рубрик науковець відносить «фразеологічні одиниці, що передають інтенсивність фізичної дії, стану, емоційного відношення: на чім світ – дуже сильно, інтенсивно; на всіх парах – дуже швидко; на космічній швидкості – надзвичайно швидко» [19: 9]. Отже, ця група фразеологізмів передає інтенсивність також в емоційному відношенні, даючи змогу розкрити широкий експресивний план цих мовних одиниць, і може бути зарахована до фразеологізмів із семантикою інтенсивності.

Так, семантичний аспект вивчення фразеології дає широкі можливості для глибшого дослідження різних груп фразеологізмів і в тому числі з семантикою інтенсивності. Категорія інтенсивності базується на розгляді семантики фразеологізмів як цілісних одиниць і не передбачає членування їх компонентного складу. Вона виступає як характеристика вияву експресивності, репрезентуючи таким чином міру зазначеної ознаки. Ця категорія може піддаватись градації, зважаючи на свою суб'єктивність у сприйнятті реципієнта.

Зміст категорій якості та кількості, що беруть участь у творенні категорії інтенсивності, формувався протягом тривалого часу.

Багато науковців зробили свій внесок у розуміння змісту категорії інтенсивності, досліджуючи її вияв на різних мовних рівнях. Проектуючи категорію інтенсивності на фразеологічну систему української мови, можемо говорити про неї як про кількісний показник експресивності фразеологічних одиниць, кількісний вияв якісної ознаки. Визначником категорії інтенсивності фразеологізмів можемо вважати наявність у тлумаченні їх значень таких слів, як «дуже», «сильно», «у великій мірі» тощо.

Вдавання до посилення ознаки при передачі інформаційного спектру з більшою інтенсивністю викликане прагненням мовців більш точно, з усіма відтінками значень, донести інформацію до реципієнта.

Отже, дослідження фразеологічних одиниць зі значенням інтенсивності є актуальним, адже впливає з незмінного інтересу лінгвістів до семантики фразеологізмів та розкриває кількісну характеристику якісної ознаки експресивності фразеологічних одиниць.

Література

1. Агудов В. В. Место и роль структуры и структурных изменений в законе перехода количественных изменений в качественные: Автореф. дис .. канд. филос. наук. – Горький, 1967.
2. Акуленко В. В. Лексические средства выражения интенсивности качественного признака в современном русском языке: Автореф. дис .. канд. филол. наук. – К., 1987. – 25 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Структурно – семантический анализ компаративных фразеологизмов современного украинского языка: Автореф. дис .. канд. филол. наук. – К., 1978. – 29 с.
4. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
5. Воробйова Л. В. Средства выражения интенсивности признака, обозначенного именем прилагательным, в современном французском языке: Автореф. дис .. канд. филол. наук. – К., 1968. – 16 с.
6. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних одиниць групи «інтелектуальні здібності людини»): Автореф. дис .. канд. филол. наук. – Запоріжжя, 2003. – 17 с.
7. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. – М., 1978. – 183 с.
8. Рсалдинов К. Т. Категорія інтенсивності признака в сучасному німецькому мові: Автореф. дис .. канд. филол. наук. – М., 1980. – 27 с.
9. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К., 1973. – 280 с.
10. Сущинский И. И. Система средств выражения высокой степени признака (на материале современного немецкого языка): Автореф. дис .. канд. филол. наук. – М., 1977. – 16 с.
11. Телия В. Н. Типы языковых значений. – М., 1981. – 269 с.
12. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке. – М., 1990. – 173 с.
13. Туранский И. И. Содержание и выражение интенсивности в английском языке: Автореф. дис .. д-ра филол. наук. – Львов, 1999. – 41 с.
14. Убин И. И. Лексические средства выражения категории интенсивности (на материале русского и английского языка): Автореф. дис .. канд. филол. наук. – М., 1974. – 34 с.
15. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. – К., 2007. – 494 с.
16. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. А. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
17. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. – К., 1981. – 144 с.
18. Шейгал Е. И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке: Автореф. дис .. канд. филол. наук. – М., 1981. – 26 с.

19. Конопленко Е. Г. Адвербиальные фразеологические единицы современного украинского языка: Автореф. дис .. канд. филол. наук. – К., 1985. – 20 с.

Джерела

Словник фразеологізмів української мови / Укл.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.

Lilia DIDUN

Phraseologisms Semantics of Intensity as the Object of Scientific Research

Article focuses on the semantics of phraseological units of intensity in modern Ukrainian literary language. The attention is drawn to semantic aspects of studying phraseology. We consider the expressiveness as a special component of the semantic structure of phraseology. The measure expression of the expressive phraseology in speaking intensity. Linguists consider the intensity as a semantic category. Category of intensity is based on the consideration of the semantics of phraseology as complete units. Phraseologisms semantics of intensity designed to make the expression more convincing for the perception of the recipient.

Юрій Каленчук

Функціонування стійких висловів у літературознавчих працях Михайла Грушевського

Місце М. Грушевського в мовно-літературному процесі кінця XIX – початку XX століття ще не достатньо досліджене. Це зумовлено передусім тим, що через політичну діяльність ученого з ідеологічних міркувань його наукову спадщину не вивчали. Лише з 90-х років XX ст. до неї починають звертатись учені-мовознавці та літературознавці. Чільне місце в науковому доробку вченого займає його «Історія української літератури» (далі – «Історія...» у шести томах дев'яти книгах). Вона цікава перш за все для дослідження історії української мови кінця XIX – початку XX століття, адже наукова мова М. Грушевського має свою специфіку та індивідуальні особливості.